



УДК 393; 393.05; 394.2; 394.5; 398.332
DOI <https://doi.org/10.15407/nz2025.02.423>

СИМВОЛІЧНИЙ ПОХОРОН У ПРОТЕСТНОМУ ФОЛЬКЛОРИ УКРАЇНЦІВ: ТРАНСФОРМОВАНА ТРАДИЦІЯ

Людмила ІВАННІКОВА

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0617-5082>

кандидатка філологічних наук,

Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології

ім. М.Т. Рильського,

Національна академія наук України,

вул. Грушевського, 4, м. Київ, 01011, Україна,

e-mail: ivannikovafoik@ukr.net

Увага авторки зосереджена на досі мало вивченому символічному похороні, який виник у ХХ ст. як форма протесту проти тоталітарного режиму, а в останні десятиліття став органічною частиною вуличного акціонізму та однією зі складових масової культури в Україні. *Актуальність*: це перша в історії української фольклористики праця, присвячена цій темі.

До нововведень, що дають можливість назвати цей похорон складовою масової культури, належать: використання атрибутів радянських та сучасних поминальних практик, використання символічних предметів, що знаменують негативні суспільні явища, поєднання традиційних елементів похорону із сучасними акціональними формами фольклору, використання похоронних атрибутів у сфері рекламного бізнесу.

Мета дослідження — простежити процес трансформації традиційного похоронного ритуалу від архаїчних до сучасних профанних форм, зміну його семантики і прагматики, зміну предметного, вербального та акціонального кодів, з'ясувати прагматику сучасних форм символічного похорону у контексті протестного фольклору українців, їх зв'язок із поминальними практиками ХХ—ХХІ ст., з імітативною магією, взаємодію з іншими формами протестного фольклору. Стаття базується на матеріалах, зібраних протягом кількох десятиліть, зокрема й тих, що публікувались у соцмережах, та на власних спостереженнях авторки.

Ключові слова: фольклор протестів та революцій, символічний похорон, перформанс, труна, надгробок, імітативна магія, сучасні магичні практики.

Liudmyla IVANNIKOVA

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0617-5082>

Dr. Philology, Senior Scientific Worker,

Rylsky Institute for Art Studies, Folklore and Ethnology,

Ukrainian National Academy of Sciences,

4, Hrushevskoho str., 01001, Kyiv, Ukraine,

e-mail: ivannikovafolk@ukr.net

SYMBOLIC FUNERAL IN UKRAINIAN PROTEST FOLKLORE: A TRANSFORMED TRADITION

The subject of this study is the symbolic funeral, which has been little studied by folklorists. It arose in the 20th century as a form of protest against totalitarian regimes. In recent decades, it has become an regular part of street actionism and one of the components of mass culture in Ukraine. *Scientific novelty*: this is the first work in the history of Ukrainian folklore devoted to this topic.

The purpose of the study is to trace the process of transformation of the traditional ritual from archaic to modern profane forms, the change in its semantics and pragmatics, subject, verbal and action codes, to clarify the pragmatics of modern forms of symbolic funeral in the context of Ukrainian protest folklore, its connection with memorial practices of the 20th—21st centuries, with imitative magic, and interaction with other forms of protest folklore. The source base of the article is the author's own observations, materials collected over several decades, and publications on social networks.

In traditional culture, along with the sacred funeral ritual, there is a whole range of its profane forms, which are called metaphorical or symbolic funerals. They imitate a real funeral in a symbolic form. They are spread mainly as elements of calendar rites. Their goal is to send into oblivion a certain being, and at the same time the phenomenon of nature that it symbolizes. In addition to symbolic ones, there were various game and parody forms of funeral in folk culture. These are games at the dead, children's games at the funeral or at the dead. Their pragmatics consisted in the assimilation of traditional norms of behavior through the game. They also had a protective and entertaining function. They were accompanied by pretended crying, parodied the main elements of the rite. Thus, the funeral gradually moved from the sphere of the sacred to the sphere of the profane and became an ordinary part of the culture of laughter.

On the basis of sacred and profane forms, another occasional form of symbolic funeral emerged. It dominates mainly in urban culture. It has become one of the most popular types of performance, in which a large number of protesters usually participate. This is a symbolic funeral of certain political and social phenomena (state system, worldview system, party ideology, economic formation) and odious personalities. This is a kind of protest against various totalitarian, occupation and criminal regimes in Ukraine and their leaders.

Keywords: folklore of protests and revolutions, symbolic funeral, performance, coffin, tombstone, imitative magic, modern magical practices.

Вступ. Серед традиційних циклів календарної та родинної обрядовості українців одним із найбільш збережених залишається похоронний обряд, який, з одного боку, зберігає основні архаїчні риси, а з іншого — досить динамічно змінюється. Поряд із сакральною формою від найдавніших часів і до сьогодні в народній культурі українців та інших європейських народів побутують і його профанні форми. Таких символічних або метафоричних похоронів є велика кількість, особливо тих, які були пов'язані з народним аграрним календарем. Вони відбувались практично в кінці кожного сезону: на межі зими і весни, весни й літа, літа і осені. Відомі символічні форми похорону є й у сфері оказіональної обрядовості, наприклад під час посухи та викликання дощу. Виконавці цих ритуалів відтворювали основні елементи традиційного похорону, однак усі магічні дії звершувались над уявною міфічною істотою, яку символізувала виготовлена із соломи антропоморфна фігура (деколи жива людина, що зображала покійника), і яку необхідно було тим чи іншим способом ритуально знищити. Так усі західні, південні та східні слов'яни «хоронили» опудала Масниці або М'ясопуста, Марени (Смерті), Зими, Діда, Колодія, Коструба, Зозулі, Куста, Русалки, Костроми (Строми), Ярила, жабу, вужа, жука тощо [1, с. 79—80; 2; 3, с. 266, 268].

Крім виготовлення ляльки, до акціональних елементів метафоричного похорону належали такі ритуальні дії, як виготовлення труни та копання символічної могили, пародійне оплакування та відспівування, пародіювання похоронної процесії, захоронення (спалювання, потоплення), поминання тощо. Форми ритуального знищення були різні. Та найбільше поширеними були винесення «покійника» за межі культурного простору, захоронення, потоплення або спалювання. Саме ці компоненти, як побачимо далі, зберігаються і в сучасних символічних формах похорону.

Більшість обрядів, у яких імітувався традиційний похорон, супроводжувались удаваним плачем та жартівливими голосіннями. Це засвідчують у своїх працях дослідники календарної обрядовості різних регіонів України. Так на Київщині на Масницю хоронили Діда. «Покійника» клали на лавку й пародіювали оплакування та похорон. На Поділлі у п'ятницю перед Великим постом хоронили та оплакували Ко-

лодія. У Галичині, на Буковині й також на Поділлі у великодний вівторок біля церкви закопували та оплакували Коструба [4, с. 205—206].

Крім ритуалів, які імітували похорон, у фольклорному середовищі побутували й різноманітні ігрові та пародійні форми похорону. Майже до наших днів у контексті традиційного похоронного обряду українців збереглися т. зв. «ігри при мерці», які локалізувались у районі Карпат, зокрема на Гуцульщині, Лемківщині, Бойківщині, Буковині, Покутті, частково на Поділлі. Відомі вони в багатьох народів Європи, зокрема в південних слов'ян, румунів та молдаван. Вони мали як охоронну, так і розважальну функцію. Нерідко об'єктом жартів ставав сам покійник: його тягли за ноги і вимагали, щоб устав і бавився з ними, смикали за волосся й питали, чи відгадає, хто потяг тощо. Учасники гри, яка відбувалася при мерці, наслідували елементи похорону: «Один кладеся на лаву і вдає мерця, зібрані голосять смішні голосіння, піп каже смішну проповідь», — так описував це фольклорне явище етнограф Зенон Кузеля [5, с. 117]. Таким чином похорон зі сфери сакрального поступово перемістився у сферу профанного й став органічною частиною сміхової культури.

Отож *мета* нашого дослідження — простежити процес трансформації традиційного похоронного ритуалу від архаїчних до сучасних профанних форм, зміну його семантики і прагматики, зміну предметного, вербального та акціонального кодів, з'ясувати прагматику сучасних форм символічного похорону у контексті протестного фольклору українців, їх зв'язок із поминальними практиками XX—XXI ст., з імітативною магією, взаємодію з іншими формами протестного фольклору. Стаття базується на матеріалах, зібраних протягом кількох десятиліть, зокрема й тих, що публікувались у соцмережах, та на власних спостереженнях авторки.

Основна частина. Профанні форми похорону вже на початку XX ст. стали досить поширеним явищем у народному побуті, а згодом, подібно до календарних ритуалів, увійшли в дитячий фольклор як імітативні та ігрові його форми. Дитячі ігри в похорон, про які згадують інформанти різних поколінь, були важливим засобом трансмісії родинно-обрядової традиції. Зимом діти хоронили в снігу замерзлих пташок, влітку — пташенят, що випали з гнізда. Усе це було таким же звичним, як, наприклад,

гра в «матері-дитини» або у «весілля», де діти відтворювали певні елементи сімейного життя, яке вони спостерігали у ранньому віці. Описи таких випадків проникли навіть у дитячу літературу: «Костик знаходив неживу пташку, скажімо, горобчика, приносив картонну коробочку, клав у неї горобчика, накривав її тріскою замість віка, рив лопаткою ямку, ставив у неї “домовинку”, загірбав землею так, що виходив горбик, ставив на нього гілочку в вигляді хреста, а тоді правив “вічну пам’ять”. Після другого похованого нами горобчика ми, як звичайно, мали відбувати “поминальний обід”» [6, с. 156].

Гра в похорон здебільшого мала пародійний, розважальний характер. Пригадую розповідь Цісарук Оксеньки Устимівни, 1910 р. н.: «Ми малими гралися в мирця. Батьки цілий день в полі, а ми вдома, збираємося, попирибираємося: той піп, той дяк, ті певчі, а того покладем на дошку, це він вмер, руки склали, свічку встромили, носимо кругом хати, ті плачуть, ті співають, а ті сміюся, так всенький похорон одправляєм, як насправді»¹.

В похорон або в мерця гралися не лише діти, а й доросла молодь на досвітках і вечорницях, пізніше школярі та студенти. Це могло відбуватися будьде, де збиралася молодь для спільної ночівлі: у гуртожитках, у піонерських таборах тощо. Декілька разів я також виконувала роль «мерця» у шкільному інтернаті. Учні 9—10 класів робили це, щоб налякати дітей, які вперше ночували в гуртожитку (своєрідна ініціація), а також з метою подолати страх, пережити гострі емоції сміху. Мене обкутували білим простирадлом так, що виднілися лише обличчя і руки, в руки давали мисочку з сіллю, политою одеколоном, який запалювали, і від синюватого полум’я, що освітлювало мене, лице ставало брудно-зеленим, як у покійника, і гарно контрастувало з простирадлом. Ті, хто готував це видовище, страшенно сміялися, а от тим, хто перетинався з «мерцем» серед ночі в темному коридорі, було не до сміху: їх охоплював панічний жах. Такі ігри були в кінці 70-х років ХХ ст. і, очевидно, занесені в село з міського середовища².

¹ Записано з власної пам’яті. Чула в жовтні 1989 р. в с. Губча Старокостянтинівського р-ну Хмельницької обл. від Цісарук Оксеньки Устимівни, 1910 р. н.

² В 1978—1980 рр. я навчалася в середній школі с. Пеньки Старокостянтинівського р-ну Хмельницької обл., де

Відомі імітації елементів похоронного обряду, зокрема спалювання конспектів після складання екзамену, у студентському середовищі. Так навесні 1986 р. після Чорнобильської катастрофи студенти третього курсу Київського державного університету ім. Т.Г. Шевченка, як протест проти викладання т. зв. «цивільної оборони», «хоронили воєнку»: зібравши всі конспекти в тазик, підпалили їх і викинули за вікно з дев’ятого поверху гуртожитку³. Подібні випадки спалювання конспектів та підручників пригадує й викладач Харківського авіаційного університету, фольклорист Михайло Красиков: воно супроводжувалося вдаванням плачем і скорботою. Він також повідомляє про символічні похорони нелюбимих викладачів: «Така собі могилочка споруджується — хрест, могила і прізвище викладача, що “дістав”» [7].

У тому ж таки ХХ ст. виникла ще одна, абсолютно нова форма похорону, яка увібрала в себе елементи як міської похоронно-поминальної обрядовості, зокрема. використання певних атрибутів (труни, штучних цвинтарних та живих квітів, траурних вінків, чорних стрічок з відповідними написами, портретів у траурному обрамленні, витесаних із мармуру надгробків, символічних могил), так і сміхової культури (виготовлення ляльки, покладання її в домовину, пародіювання похоронної процесії, пародійне оплакування, символічне захоронення, потоплення або спалювання труни).

Однак до цього додалися іще елементи імітативної магії, коли певна символічна акція повинна була або спровокувати подію, заради якої вона відбувалася (наприклад зникнення якогось суспільного чи економічного явища, державного ладу, політичної системи, світогляду, партії), або засвідчити політичну смерть тієї чи іншої одіозної особистості (президента, прем’єр-міністра, очільника якоїсь партії). Ця форма похорону також має метафоричний характер. Магічна дія спрямована або на втілене в символічному предметі явище (наприклад труна з надписом «СССР», розбита гіпсова голова Володимира Леніна, що символізує комуністичну ідеологію), або на реальну особу. Проаналізувавши зібрані нами мате-

вперше побачила таку гру. Її виконували учні старших класів під час ночівлі в шкільному інтернаті.

³ Самозапис із пам’яті: я не була учасницею події, та про неї повідомили мої однокурсники тоді ж, у 1986 р.



Іл. 1. Грудень 2013 р. Київ. Революція гідності. Стенд біля входу в КМДА



Іл. 2. 2022 р. Блокпост поблизу Києва

ріали, ми переконалися, що, на відміну від описаних форм, які мають виключно розважальний характер, прагматика цього похорону інша. Учасники ритуалу хоч і вдаються до певних елементів пародії, все ж ставляться до дійства більш ніж серйозно, вірять у його магію. Тож це є не що інше, як сучасна магічна практика, закорінена у фольклорну традицію.

Важливо додати, що крім предметного та акціо-нального змінився і вербальний код цього похорону. Якщо вербальною складовою традиційного похорону були й залишаються голосіння, молитви, псалми, поминальні та похоронні пісні, фольклорна проза, зокрема, бувальщини, билиці, снотлумачні наративи,

то в досліджуваних нами похоронах, крім пародійних голосінь, фігурують плакати, усні слогани, інтернет-меми та інші вербально-візуальні тексти, оскільки цей символічний похорон є однією з форм вуличного акціонізму, нерідко використовується як форма передвиборної агітації. Опосередковано сюди можна зарахувати й анекдоти, вірші-монострофи сатиричного змісту та пародійні віршовані «Заповіді» президентів, які від 2004 р. в численних варіантах поширюються у соцмережах. Відомі «Заповіді» Леоніда Кучми, Віктора Януковича, Володимира путіна, навіть Володимира Зеленського. Атрибути символічного похорону використовуються й у рекламі чи антирекламі, завдяки чому він став частиною масової культури.

Цей символічний похорон виник і сформувався протягом ХХ—ХХІ ст. як форма протесту проти різних тоталітарних, окупаційних і кримінальних режимів в Україні та їх очільників, а в останні десятиліття ще й як засіб боротьби проти політичних опонентів. У зв'язку із стрімким перебігом політичних подій в Україні та на терені Східної Європи, він став одним із найпопулярніших видів перформансу, в якому зазвичай бере участь велика кількість протестувальників. У цьому перформансі збережена лише зовнішня форма похоронного обряду (структура, атрибути), однак повністю змінилися його семантика і прагматика. Здебільшого учасники прагнуть висловити крайнє обурення, викликане якоюсь подією або поведінкою того чи іншого політика, повне несприймання його як особистості, прагнення назавжди розпрощатися з ним як з лідером. І лише в крайніх випадках це може бути також і побажання фізичної смерті. У такому разі слід говорити і про появу нових форм ритуального знищення. Серед них спостерігаємо такі форми, як повішання опудала або ляльки, що символізує певну особу, умовне прострілювання, перевертання, розривання, потоптання або спалювання портретів, їх траурне обрамлення, виготовлення і встановлення у публічних місцях чи на роздоріжжях камінних надгробків, оформлення символічних могил, піднесення труни, траурних букетів і вінків до місця локації супротивника (іл. 1, 2). Це також один із засобів психологічного тиску на певного політичного лідера, з метою позбутися або дискредитувати його. Так у грудні 2013 р. біля входу до Київської міської державної адміністрації протестувальники



Іл. 3. Грудень 2013 р. Київ. Революція гідності. Символічна могила біля входу в КМДА

влаштували «братську могилу» для тодішніх Президента Віктора Януковича, прем'єр-міністра Миколи Азарова, міністра внутрішніх справ Віталія Захарченка та голови КМДА Олександра Попова на знак протесту проти жорстокого побиття учасників Євромайдану 30 листопада 2013 року (іл. 3).

Не виключено, що такі символічні акції закорінені в середньовічні магичні практики, під час яких спалювали чаклунів та відьом. Однак сьогодні учасники протесту замість живих людей спалюють їх портрети, домовини з ляльками та опудала. У традиційній культурі відомі ритуали, які здійснювали на смерть — проколювання ляльки, яка заміщує певну людину, «підсипання» чарів у напій, «підливання» води, якою обмивали покійника, під поріг, на стежку, в криницю, закопування під порогом могильної землі, кісток чи інших предметів, підвішування гнотом униз

запаленої свічки (як скапує ця свічка, так має «скапати» життя того, на кого спрямована магична дія) [8, с. 42, 48—49], принесення свічок, відправлення панахиди та подання на сорокоуст за упокій кривдника тощо⁴. Однак більшість організаторів та виконавців наголошують на символічності своїх дій («ми його символічно поховали»).

Однак традиційна семантика таких дій глибоко закорінена у свідомості людей і актуалізується перед будь-якою небезпекою. Цей факт нерідко використовують у політичних цілях. Ось яскравий приклад маніпуляції на традиційному народному світогляді під час Революції Гідності. На барикадах на вулиці Грушевського під час проведення Хресної Ходи парафіяни Української Греко-Католицької

⁴ Такі відомості я здобула від парафіян Свято-Покровської Подільської церкви м. Києва на початку 2000-х років.



Іл. 4. Початок 20-х років XX ст. Москва. «Похорон російського капіталізму». Агітаційний трамвай



Іл. 5. 2015 р. Символічна могила ДНР в донецькому степу

Церкви залишили дерев'яні хрестики в пам'ять про загиблих там перших героїв Небесної Сотні. Вони волею долі стояли навпроти «беркутівців». Тож незабаром з'явилися т. зв. «солдатські матері» і позабирали хрести. Вони обґрунтували це тим, що ці хрести нібито поставлені на їхніх «синів», і що майданівці таким чином облаштували їхні могили (з випуску ТСН від 11 лютого 2014 р.)⁵.

⁵ Це запис із щоденника, який я вела в дні революції та в перші роки війни, фіксуючи, переважно, важливі новини.

Українська фольклористка, дослідниця протестного фольклору Олена Чебанюк вважає, що корені сучасних символічних форм похорону «сягають радянської традиції, започаткованої ще у 20-х роках XX ст. (спалювання під час масових маніфестацій опудала Чемберлена, Черчіля, «дядечка Сема», що уособлювали «хижацький капіталізм»), яка, можливо, й була ще генетично пов'язана з фольклорною культурою» [9, с. 180]. І справді, на початку 20-х років минулого століття таких ритуалів було чимало, про що писала тогочасна преса (наприклад, похорони світового капіталізму та ін.) (іл. 4).

Літературознавець і фольклорист Сергій Єфремов у своєму знаменитому «Щоденнику» натякає на те, що в той час такі акції були примусовими (запис від 23 березня 1923 р.): «Кілька днів вже по місту майже без упину ходять маніфестації з прапорами і плакатами, на яких виписано: "Смерть ...", "Осиковий кілок ..." — кому, адреса тут ваги не має. Сьогодні стрів одну велику маніфестацію: робітники з кошиками, дехто зі струментами, — видно, просто з заводу. А йдуть небадьоро, нерадісно, а немов накинута нелюбу повинність справляючи» [10, с. 212].

Однак у кінці XX ст. організатори протестних акцій проти комуністичного режиму реанімували цей перформанс, і відтоді він став одним із ключових в Україні. «Хоронили» і досі «хоронять» політичні режими (комунізм, кучмізм) та радянську імперію, квазідержавні терористичні утворення ДНР та ЛНР (іл. 5), Комуністичну партію України й інші проросійські політичні партії, демократичні вибори, російський бізнес (російський банк) в Україні та український агробізнес, одіозних постатей радянського минулого та сучасного політикуму, очільників КПУ та Верховної Ради України, президентів, диктаторів, агресорів, терористів, провальних прем'єр-міністрів, членів уряду, партійних керівників, народних депутатів. Так персонажами пародійного похорону в кінці 80-х — на початку 2000-х стали Перший секретар ЦК КПУ Володимир Щербицький, колишній Голова Верховної Ради УРСР Володимир Івашко, Президенти України Леонід Кучма, Віктор Янукович, Віктор Ющенко, Петро Порошенко, Володимир Зеленський, прем'єр-міністри України Микола Азаров та Юлія Тимошенко, міністр освіти і науки Дмитро Табачник, міністр внутрішніх справ в уряді Азарова Віталій Захарченко, голова Київської

міської державної адміністрації Олександр Попов (обидва причетні до побиття студентів та розстрілів на Майдані в 2013—2014 рр.), голова Національного Банку України Валерія Гонтарева, керівник Офісу Президента України Андрій Єрмак, а в перші роки російсько-української війни президент російської федерації володимир путін, Президент Білорусі Олександр Лукашенко, терористи Ігор Гірін та Арсен Павлов («Моторола») тощо.

У час боротьби за Незалежну Українську Державу, в 1989 та 1990 рр., у Києві та в інших містах України відбулася низка символічних похоронів, які закріплювали смерть імперії зла — СРСР та падіння комуністичного режиму. Учасники протестів у парадній формі відтворювали традиційний похоронний обряд: виготовляли труну, деколи вкладали в неї ляльку або ж робили відповідний напис на віку труни, організовували похоронну процесію, в якій, крім труни, несли траурні вінки, жінки виконували роль голосильниць, які йшли слідом за труною й імітували традиційне оплакування.

17—24 вересня 1989 р. у Чернівцях відбувся Перший Всеукраїнський музичний фестиваль «Червона Рута». Організаторами фестивалю була розроблена ціла серія заходів, спрямованих на дискредитацію тогочасного комуністичного режиму. Одним із пунктів тих заходів був символічний похорон тодішнього Першого секретаря ЦК КПУ Володимира Щербицького, який дав неофіційну вказівку не допустити проведення фестивалю. Це була відповідь прогресивно налаштованої молоді вмираючому диктатору. Безперечно, що в той час ця акція не могла бути публічною. Вона була здійснена таємно кількома учасниками фестивалю. Однак тоді ще вона спиралася на народну традицію. Крім виготовлення труни та символічного захоронення, був відтворений такий важливий елемент традиційного гуцульського похорону, як сповіщення про смерть голосом трембіти. Ось уривок мого інтерв'ю з одним із організаторів «Червоної рути», тепер відомим етномузикологом, доктором мистецтвознавства, професором Михайлом Хаєм:

«Що ми хоронили? В гуцулів є такий обряд: як помирає хтось із дуже шанованих людей, трембітальник має вийти і на всі гори оголосити, у мерську заграє, сигнал такий, шоби люди знали. Йде людина, хреститься: “Ага, от вже Василька нема!”

А звідки знає? А знає, що Василько там жив, а звітам трембіта грає, знає, що він грає похоронний сигнал — значить всьо, нема Василька! А той був Володимир Васильович! І в нас виникла така ідея: поховати Володимира Васильовича з трембітами, з повним ритуалом. — *То він помер після того?* — Ні, він жив, ми його живцем заховали. А після того ще він прожив десь може рік, може півтора. — *Це ж мені казали так: “Схоронили в Чернівцях Щербицького — Щербицький помер. Схоронили через рік в Києві Івашка — Івашко помер”.* — Виглядало то так. Зробили ми з пап'ємаше чи з дощок таку труну, написали на ній великими літерами “ЩЕРБИЦЬКИЙ”. І взагалі то серед дня не можна було робити, а ввечері не хоронять, розумієте, вночі (*сміється*). Але десь так в такий час, що можна. І звичайно ж не так демонстративно, через всі Чернівці не несли, я не буду брехати, це ж не допустили би. Але символічно чоловік ніс труну, викопали яму, заховали ту труну. — *Ну не на цвинтарі ж?* — Я не буду розповідати. Це було досить символічно все зроблено. Я всіх тих деталей не знаю, бо ідея була не моя. Ідея виникла в сценарній групі, а я мав забезпечити автентичне награвання на трембіті. Трембіта була точно. Бо трембіту я забезпечував і трембітальника. Трембіту ми знайшли і трембітальника знайшли, сигнал був. Не було ніякої ходи, не було ніякого похорону, це все було досить символічно. — *Тобто він заграє, ви спустили в яму — і всьо?* — І всьо! І всьо! Загребли — так і було! [...] Потім пішов розвиток. А це зародок ідеї був. Він був досить скромний порівняно з тими. Не було маси людей при цьому. Це просто кілька чоловік занесли формально, досить скрито це закопали, і трембітнули там для того, щоб воно виглядало. Розумієте? Фактично акція відбулась, но вона не була так розрекламована, як пізніші»⁶.

Та вже за рік ідею символічного похорону було розгорнуто і реалізовано публічно в центрі Києва, на Хрещатику. Про це навіть писала тогочасна іще ра-

⁶ Записано 8 листопада 2016 р. в Києві від етномузиколога Михайла Йосиповича Хая, 1946 р. н., доктора мистецтвознавства, провідного наукового співробітника відділу музикознавства Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М.Т. Рильського НАН України.

дяньська преса. Прецедентом до цього став той факт, що в липні 1990 р. тодішній Голова Верховної ради України Володимир Івашко склав свої повноваження у зв'язку з переходом на посаду заступника Генерального Секретаря ЦК КПРС Михайла Горбачова і переїхав до Москви. Ця подія викликала зливу народного гумору. Так у своєму «Щоденнику» письменник Олесь Гончар зафіксував деякі перлини. Запис від 16 липня 1990 р.: «А десь у Москві зализе рани втікач з України. Вчора на мітингу гумористи пропонували справити молебень по ньому. Називають Івашка Івашеску, “козачком у московського пана”» [11, с. 304].

І справді, 16 липня 1990 р., в день, коли Верховна Рада прийняла «Декларацію про державний суверенітет України», на Хрещатику відбувся символічний похорон В. Івашка. Він засвідчив політичну смерть в Україні цього партійного лідера. Учасниками похорону в пародійній формі був відтворений основний комплекс традиційного обряду: виготовлення труни, похоронна процесія, оплакування, винесення за межі культурного простору (в даному разі урядового кварталу), символічне потоплення в Дніпрі. Розповідає очевидець події, нині єпископ Фастівський і Подільський Православної Церкви України Володимир Черпак:

«Коли Івашка забрали в Москву, мітинг був, і на Площу Революції принесли труну. — *Яка вона була?* — Звичайна труна! — *Там у ній щось було?* — Нічого не було, пуста! — *І що далі?* — І голосильниці до неї кинулися, жінки. І плакали й приказували: “На кого ж ти нас покинув? На кого ж ти нас покинув? Поїхав в Москву! Поїхав в Москву! Як же ми без тебе будемо? Як Україна без тебе буде? Що ж ми будемо робити?” Жінки кричали, а народ реготав. І я реготав... Всі люди сміялися, а плакальниці плакали. Юрба йшла за ним, ті плакали, ті сміялися... І понесли туди, де пам'ятник Магдебурзькому праву, навпроти філармонії, спустились по сходах і кинули в Дніпро. Пусту труну. — *А хто її ніс?* — Хлопці несли. Спустились до самого Дніпра коло філармонії, там можна спуститись... Символіка була, що він для України вмер, і його треба хоронити... А він тоді через певний час умер⁷. А

всі тоді казали: “Бачиш! Ото труну кинули в Дніпро — а він і здох!”»⁸.

Протягом 1990—1991 років тривав так званий «парад суверенітетів», у ході якого не лише Україна, а й інші союзні республіки прийняли Декларації про суверенітет. Вже було зрозуміло, що процес розпаду Радянського Союзу не зупинити. Тож не дивно, що реакцією на ці події став іще один символічний похорон, що відбувся в Києві у вересні 1990 року⁹. Він мав засвідчити смерть величезної «тюрми народів». Йдучи в колоні демонстрантів від Республіканського стадіону до вулиці Хрещатик, я стала очевидцем фарсової похоронної процесії: група чоловіків, вихідців із Західної України та колишніх вояків Української Повстанської Армії, несли труну, пофарбовану в білий колір, на вікові якої був намальований червоною фарбою серп і молот із п'ятикутною зіркою та напис «СССР». Демонстранти були зодягнені у вишиванки, несли блакитно-жовті прапори, співали патріотичних пісень. Ніякими іншими актами це дійство не супроводжувалось, реакція на виставіще була однозначна: сміх і схвальні вигуки. Порівнявшись із пам'ятником Леніну, один із учасників процесії став перед ним, здійнявши руки догори, й викрикнув тричі: «Ідоле! Падай!!!», що прозвучало як символічне заклання. Це був похорон імперії зла. Не минуло й року, як Україна стала незалежною державою.

Запам'ятався і ще один факт, що відбувся в Києві під час «Революції на граніті» у жовтні 1990 року. На одній із численних демонстрацій протестувальники несли траурний вінок. У середину вінка був вставлений плакат, на якому була зображена кремлівська башта із зіркою, а по ній вертикальний напис чорними друкованими літерами: «Прощай, немытая Россия». Фото цього плаката опублікувала тодішня преса.

Разом із розпадом СРСР рухнула і його державна ідеологія — комунізм. Та, все ж, вона була досить живучою і продовжувала отруювати мільйони українців. Тож не дивно, що похорони комунізму відбувались неодноразово в різних містах і протягом тривалого часу, та ще й з великими почестями, які

⁷ 16 серпня 1990 р., у Володимира Івашка стався інфаркт. Про це повідомляє Олесь Гончар у «Щоденнику» (с. 311). Помер політик у 1994 р.

⁸ Записано 04.06.2021 р. в Києві від Черпака Володимира Петровича, 1952 р. н.

⁹ Тоді в Києві проходив I Міжнародний фестиваль української поезії «Золотий гомін».

відповідали статусу покійника. Про один із перших похоронів комунізму у Чернівцях на початку 90-х розповідає донька політв'язня брежнєвських концтаборів, письменника Володимира Андрушка, Леся Андрушко:

«Про похорон комунізму у Чернівцях я знаю зі слів свого батька. Я знаю, що центром Чернівців ішла траурна процесія. Із оркестром, із всіма атрибутами, які використовуються в похороні. Несли труну із написом «Комунізм». За організацію такої траурної процесії моєму татові грозив новий тюремний термін із формулюванням “злісне хуліганство”. Йшло багато людей, як звичайний похорон, коли ховають якусь відому людину. Із оркестром, із вінками, люди несли домовину — все як повинно бути. [...] Це було ще в часи Перебудови, Україна тоді не була ще незалежною державою, осмислення комуністичного минулого тільки починалося. [...] Була дуже велика процесія, багато людей взяло участь у цій акції¹⁰.

Наступний перформанс із елементами театралізації відбувся 7 листопада 2013 р. у Львові. Похорон комунізму під стінами міської ради влаштували студенти, члени політичної партії «Свобода». Він мав дещо нетрадиційний характер: у ритуалі були використані елементи різдвяної вертепної драми. Із атрибутів традиційного похорону тут фігурувала лише труна, а роль ляльки виконала розбита гіпсова голова Володимира Леніна (іл. 6, 7). Учасники похорону поклали уламки з неї в труну, а Смерть з косою забрала її до пекла [12]. Варто нагадати, що саме в той час в Україні розпочався т. зв. «ленінопад», коли по всіх містах і селах масово зносили пам'ятники Леніну. Саме ця епоха відобразилась у діях активістів.

22 липня 2014 р. Верховна Рада України розпустила фракцію КПУ. В цей день я стала очевидцем її символічного похорону з вікна нашої наукової установи на вулиці Грушевського в Києві. Під вигуки «Слава Україні! — Героям слава!» «Слава нації! — Смерть ворогам!» прямо по проїжджій частині вулиці в напрямку Верховної Ради ішла небагатолюдна похоронна процесія, переважно люди в камуфляжі, які несли корогви, хрест і синю закриту труну.

¹⁰ Записано 28 травня 2016 року в Києві від Андрушко Лесі Володимирівни, 1964 р. н., вчительки, уродженки с. Княжолука Долинського р-ну Івано-Франківської обл.



Іл. 6, 7. 7 листопада 2013 р. Львів. «Похорон комунізму» під стінами міської ради з використанням елементів вертепної драми

Через годину вона повернулась назад від Верховної Ради, але значно довша — очевидно, до неї приєдналось багато людей, які протестували під стінами Парламенту. Процесія зайняла половину вулиці, закоркувала рух у напрямку Хрещатика, внаслідок чого утворився довгелезний кортеж із автомобілів, які просувались позаду неї зі швидкістю людської ходи та невгамовно сигналізували. З вікна четвертого поверху це виглядало досить видовищно.

У той самий час у Київському міському адміністративному суді відбувались засідання згідно із запитом Міністерства юстиції стосовно заборони діяльності Комуністичної партії в Україні. Випала нагода навіки схоронити КПУ, чим скористались протестувальники зі Львова і Києва. Так 14 серпня 2014 р. під стінами Суду був проведений символічний похорон КПУ, який полягав у тому, що протестувальники «забивали цвяхи у гріб комунізму», тобто здійснили акт символічного захоронення. Учасники пікету тримали плакати з написами: «Комунізм дорівнює терор», «Комунізм — це ГУЛАГ» та ін. Крім домови-



Іл. 8. 20 січня 2015 р. «Похорон путіна» в Одесі на знак протесту проти обстрілу мирного Маріуполя



Іл. 9. 18 березня 2018 р. Харків. Труна з опудалом путіна перед входом до будівлі Генерального консульства рф.

ни, учасники пікету принесли кілька бюстів ідеолога комунізму Леніна, якого також вирішили символічно поховати. Кожен з бажаючих мав нагоду забити цвяха у труну комунізму [13].

Роки правління другого Президента України Леоніда Кучми називають «епохою кучмізму», режиму, який сформувався внаслідок злиття радянських чиновників із кримінальними елітами. У 2000—2001 рр. у Києві відбулася низка протестів під загальною назвою «Україна без Кучми», яка закінчилася арештами протестувальників. У 2004 р., під час Помаранчевої революції, в Києві на Майдані Незалежності спорудили «могілу кучмізму». Фольклористка Олена Чебанюк у своїй статті «"Помаранчева революція" у фольклорі київських майданів і вулиць» (2005) детально описує «похорон Рудого Таргана» (інвектива Леоніда Кучми), що відбувся 10 грудня 2004 р. в Ужгороді. Про нього повідомляла газета «Карпатський голос» від 10 грудня

2004 р. Цей символічний похорон мав цілу низку нових атрибутів, які символізували ті явища, яких прагнуло позбутися українське суспільство. Оскільки стаття О. Чебанюк має раритетний характер, наведемо цитату повністю: «Під час "Помаранчевої революції" чітко простежувалася реалізація саме моделі провідів, знищення гіперструктур. Особливо яскраво це відбувалося 10.12.2004 р. в Ужгороді під час акції "Похорон Рудого Таргана", що мало символізувати кінець епохи «кучмізму». Сама "панахида" пройшла на площі Народній під Закарпатською облдержадміністрацією. Спочатку в труну (щоб Таргану не було сумно) поклали те, що ця епоха символізувала: примірники продажних газет, символи таких же телеканалів ТБ, рулони туалетного паперу (тобто президентські укази про боротьбу з корупцією, оргзлочинністю та про економічні реформи), карту України з поділом громадян на три сорти тощо. Було зачитано телеграму зі співчуттям ужгородцям від леді Людмили з Донеччини, а голосити дозволялося тільки членам СДПУ(о)¹¹ Під "траурну музику" — веселі коломийки, які награвали троїсті музики, — труну з опудалом Рудого Таргана пронесли вулицями міста, згідно з поховальною традицією, тричі стукаючи об пороги облдержадміністрації, обласної міліції. СБУ, Ужгородської мерії, а потім "урочисто" опустили в річку Уж» [10, с. 179—180]. Вона ж повідомляє про спалювання в 90-х роках у Москві та Петербурзі опудала Леоніда Кравчука, якого там вважали ініціатором розвалу СРСР, та лідерів опозиції Віктора Ющенка, Юлії Тимошенко і Петра Порошенка під час Помаранчевої революції в Донецьку [10, с. 180—181].

З початком 1 березня 2014 р. російсько-української війни, особливо після анексії Криму та частини Донецької й Луганської областей, основним об'єктом символічних похоронів на різних протестних акціях став президент рф володимир путін. Як правило, це була реакція на резонансні події 2015 р.: обстріл проросійськими терористами автобуса під Волновахою 13 січня, обстріл житлового мікрорайону Маріуполя 24 січня, аеродрому м. Краматорська 10 лютого, бої за Донецький аеропорт тощо. Здебільшого акції протесту відбувалися перед консульствами РФ у великих містах України: в Києві, Харкові, Одесі.

¹¹ Соціал-Демократична партія України (об'єднана).

Ці похорони важливі для нас тим, що в них можна ще більш яскраво спостерігати процес злиття і взаємопроникнення двох культур: традиційної й масової. Це виявлялось у поєднанні під час протестних акцій елементів традиційного похорону із сучасними акціональними формами фольклору, властивими для мітингів, демонстрацій і пікетувань. До останніх належать встановлення труни, траурних вінків та символічних надгробків перед входом у консульство, збирання грошей «на похорон путіна», обливання «кров'ю» портретів, плакатів та домовини, виготовлення плакатів антиросійського змісту, виголошення усних слоганів, речівок і кричалок тощо.

Типовим зразком перформансу можна вважати похорони путіна, які відбулися в січні 2015 р. в Житомирі і в Одесі. Так, згідно з повідомленням у стрічці новин телеканалу «Еспресо-TV», 22 січня 2015 р., в День Соборності України, учасники акції в Житомирі спалили наряджене в чоловічу одягу опудало путіна, на грудях якого прикріпили плакат: «Агресор». На перформансі була присутня велика кількість людей, які фотографувалися біля нього, як біля арт-об'єкта. Видовищним вийшов похорон путіна в Одесі 20 січня 2015 р. під час мітингу, присвяченого пам'яті загиблих мешканців Маріуполя (іл. 8). В ньому бачимо поєднання і елементів традиції (ритуальне спалювання труни та маски), і поминальних практик радянської доби (зокрема, оголошення «хвилини мовчання», яку назвали «хвилиною радості» з приводу «смерті» путіна), і форм вуличного акціонізму (скандування слоганів, масове виконання Національного Гімну України тощо). Настрої протестувальників репрезентували саморобні плакати та усні слогани: «Русскоязычных в Украине убивает ПУТИН», «Stoprussianaggression», «Путин, щоб ты сдох», «Путин фашист», «Путин двухсотый», «Крим — Україна!» «Одеса — Україна!» «Донецьк — Україна!» «Маріуполь — Україна!» «Кіборги із ДАПу, Волноваха, Маріуполь, Донбас, Одеса — УКРАЇНА», «путин убийця», «путін, геть з України», «Putler, wearenotAustria» тощо [14].

Ціла низка протестних акцій проти російської агресії в Україні, під час яких «хоронили» Президента РФ, відбулася в Харкові. Так 18 вересня 2016 р. активісти у супроводі духового оркестру, який грав похоронний марш, піднесли труну з опудалом Володимира путіна до будівлі Генерального консульства



Іл. 10, 11. 1 лютого 2016 р. Львів. «Похорон російського бізнесу в Україні»

РФ і залишили її біля входу. «Так символічно ми провели похорон путіна. Головна наша мета — похоронити путіна в головах. Це краще, ніж закопати його в землю», — пояснив один із організаторів акції [15]. Крім домовини, до консульства принесли плакати з гаслами, які розкривають суть перформансу: «Росія = Війна», «Вибори на крові», «Хазяїн Кремля — загроза всій Європі», «Кохайтесь, чорноброві, та не з москалями»... Перформанс висловлював протест проти проведення на території України виборів до Державної Думи РФ [16]. Подібні акції біля дипломатичних представництв РФ відбулися і в день виборів президента РФ, 18 березня 2018 р. в Києві, Харкові, Одесі та Львові (іл. 9).

Іншим зразком поєднання елементів традиції та сучасних поминальних практик (запалювання лампадок, використання духової музики, плакатів) став похорон російського бізнесу в Україні, який організували львів'яни 1 лютого 2016 р. з приводу закриття кількох відділень «Альфа-банку» (іл. 10, 11). Прагматичку цієї акції, яку ЗМІ назвали «акт прощання», «символічні проводи», «урочистий та веселий траур-



Іл. 12. 13 листопада 2019 р. Київ. «Похороном аграрного бізнесу» під стінами Верховної Ради



Іл. 13. 5 червня 2014 р. Маріуполь. Цинкова труна перед штабом терористичної організації ДНР



Іл. 14. Квітень 2014 р. Черкаси. Реклама послуг похоронного бюро

ний флешмоб», «флешмоб-реквієм», «театралізовані поминки», озвучила одна з її учасниць: «Ми прийшли провести в останню путь цей російський банк,

коли почули, що він згортає свої відділення у Львові. Сподіваємося, що він скоро згорнеться повністю». Із традиційних елементів похорону спостерігаємо пародійну жалобну ходу, пародійне оплакування, потрійне опускання труни перед порогом банку. На віко труни поставили «канун»: склянку з горілкою та хлібину «за упокій російського бізнесу», поклали головки часнику, як обер  «проти вампірів», запалені лампадки. До фасаду будівлі були прикріплені плакати з гаслом «Банки кривавих грошей, забирайтеся з України». Усе дійство відбувалося під траурний марш, який виконував саксофоніст [17; 18].

Ще один перформанс, який преса назвала «похороном аграрного бізнесу», 13 листопада 2019 р. організували під стінами українського Парламенту противники скасування мораторію на продаж землі. Крім траурних вінків, учасники протесту принесли труну з трупом свині. За словами протестувальників, свиня в труні — це символ занепаду українського фермерства, який неодмінно настане після дозволу продавати землю [19] (іл. 12).

Як бачимо, найчастіше в символічних похоронах використовуються такі атрибути, як труна, траурний вінок, надгробок. Прагматика їх використання може бути різна: попередження, залякування, помста, моральний тиск, проводи-прощання, вигнання тощо. Іноді вона набуває найнесподіванішого змісту. Так реакцією похоронного бюро Маріуполя на погрози з боку прихильників самопроголошеної «Донецької Народної Республіки» стало підвезення цинкової труни до штабу терористичної організації 5 червня 2014 р. Труна була пофарбована в кольори прапора ДНР — синій, червоний і чорний. Терористи вимагали від власника агенства одноразову виплату розміром у півмільйона гривень та щомісячну 100 тисяч гривень на потреби «донецької армії». Вимога супроводжувалась погрозами: або він опиниться у підвалі, або пропадуть його діти, яких назвали поіменно. Тому на одному боці труни був напис «За дітей», а на іншому — «Геть з міста». Труну протягнули центральним проспектом міста і залишили біля штабу «ДНР» [20] (іл. 13).

На початку російсько-української війни склалася ситуація, коли похоронні атрибути (надмогильна плита, траурний вінок) стали частиною рекламного бізнесу в Україні. З квітня 2014 р. надгробки з портретами одіозних політиків почали використо-

увати для реклами ритуальних послуг різних похоронних бюро. Це явище стало абсолютною новиною в масовій культурі, адже до того засобами привернення уваги покупців були різного роду плакати, буклети, звукові оголошення, відеокліпи. Нова реклама була формою вираження протесту проти розстрілів на Майдані та агресії РФ на Сході України. Прагматика цих актів висловлена в різноманітних епітафіях сатиричного змісту, які, крім усього іншого, ще й викривають справжнє обличчя кожного політика.

Так у квітні 2014 року похоронне бюро Черкас виставило як саморекламу надгробки Миколи Азарова та Віктора Януковича [21] (іл. 14). На них були вирізьблені портрети політиків, дати політичного життя і прощальні надписи. Так під портретом Януковича був напис: «Янукович Віктор Федорович (1950—2014). Від братви», а під ним був зображений символ корупції — золотий батон. На пам'ятнику Азарову було зображено капусту та напис: «Не треба скіглити, треба брати лопату і годувати сім'ю» (цітата з публічного виступу прем'єр-міністра). У травні того ж року похоронне бюро м. Золотоноша Черкаської обл. виготовило могильні плити для російських політиків — лідера комуністів Петра Симоненка, нардепа, экс-регіонала Олега Царьова та экс-генпрокурора Віктора Пшонки [22]. «Якщо сепаратизм не можна зупинити, його потрібно очолити! О. Церевич», — гласить напис на плиті під зображенням Царьова.

Та безперечним лідером реклами похоронних послуг був і залишається володимир путін. Першим для реклами своїх послуг у квітні 2014 обрало путіна похоронне бюро м. Прилуки. Крім надгробка, там виготовили також і ритуальний блакитно-жовтий вінок з написом на траурній стрічці: «Здох сука!!! Слава Україні!!!» (іл. 15). Протягом 2014—2022 рр. могильні пам'ятники йому, які журналісти назвали «арт-об'єктами російсько-української війни», встановлювались у різних містах України та за її межами: в м. Ладижин Вінницької обл, м. Костопіль Рівненської обл., м. Яготин Київської обл., у Запоріжжі, Дніпропетровську, Кривому Розі, в с. Ушанівка Житомирської обл. та ін. [23; 24]. Цікаво, що в написі на костопільському пам'ятнику використаний мем з реклами кока-коли «Свято наближається!», який обігрувався в численних фото-



Іл. 15. Квітень 2014 р. Прилуки. Реклама послуг похоронного бюро



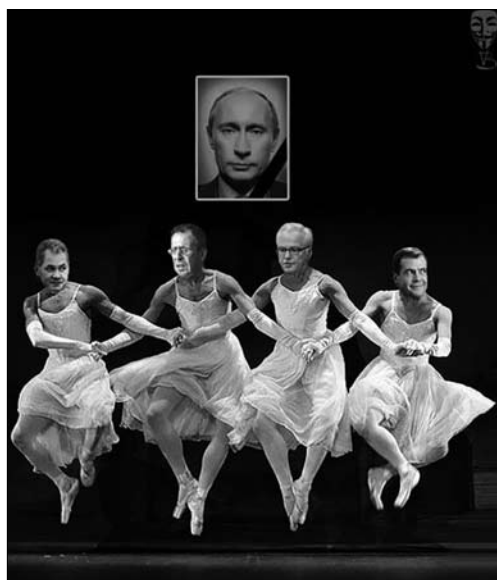
Іл. 16. Березень 2022 р. Запоріжжя. Надмогильний пам'ятник в. путіну на в'їзді до міста

жабах під час Євро майдану [25]. Оригінальні й інші написи: радянське антифашистське гасло «Не забудем, не простим!» «Від щасливих українців», «Доброго вечора! Ми з України» тощо. Реакція мешканців міст, у яких були встановлені надгробки, однастайна: могилу путін собі вирив сам (іл. 16). Однак крім реальних пам'ятників, у соцмережах поширювались численні мему з зображенням путіна в труні та натяки на всенародне очікування його смерті (іл. 17, 18).

Висновки. У традиційній культурі, поряд із сакральним похоронним ритуалом, є ціла низка його профанних форм, які називають метафоричними



Іл. 17. Мем «В тесноте, да не в обиде!» Актуалізувався в соцмережах на початку 2022 р. як реакція на вислів путіна про те, що Україну створив В. Ленін



Іл. 18. Мем. Натяк на традицію, коли в дні похоронів Генсеків КПРС по радіо і телебаченню безперервно звучала музика до балету П. Чайковського «Лебедине озеро». Іноді поширювався з підписом «Вся страна ждѣот», «Вова, не стесняйся» та ін.

або символічними похоронами. Вони у символічній формі імітують справжній похорон. Вони поширені переважно як елементи календарних обрядів. Їх мета — відправити у небуття певну істоту, а водночас і явище природи, яке вона символізує. Крім символічних, у народній культурі побутували різні ігрові та пародійні форми похорону. Це ігри при мерці, дитячі ігри в похорон або в мерця. Їх прагматика полягала у засвоєнні традиційних норм поведінки через гру. Вони мали також охоронну і розважальну функцію. Вони супроводжувалися вдаванням плачем,

пародіювали основні елементи обряду. Таким чином похорон зі сфери сакрального поступово перемістився у сферу профанного й став органічною частиною сміхової культури.

На основі сакральної і профанної форм виникла ще одна оказіональна форма символічного похорону, яка домінує переважно в міській культурі. Вона стала одним із найпопулярніших видів перформансу, в якому зазвичай бере участь велика кількість протестувальників. Це символічний похорон певних політичних та соціальних явищ (державного ладу, світоглядної системи, партійної ідеології, економічного утворення) та одіозних особистостей. Це своєрідна форма протесту проти різних тоталітарних, окупаційних і кримінальних режимів в Україні та їх очільників. На відміну від тих форм, які мають виключно розважальний характер, прагматика цих ритуалів полягає у прагненні назавжди позбутися різних негативних суспільних явищ та постатей, морально їх знищити. Тому до ігрових елементів та пародії традиції, додалися ще елементи імітативної магії. Учасники ритуалу вірять у його магічну силу. Тож із усією серйозністю спляють, розривають, розтоптують портрети, прапори, вкладають у домовину маски й опудала, оформляють символічні могили та надгробки, приносять різні символічні предмети на локації противника (під посольства, консульства, штаби). Тому цей символічний похорон можна розглядати також і як одну із сучасних магічних практик.

Отже символічний похорон, як форма протесту, поєднує традиційні та нові елементи. З традиційних елементів у ньому збереглися такі, як виготовлення антропоморфного опудала, ляльки, труни, траурних вінків, символічних могил, символічне прощання або вигнання, пародійне оплакування та відспівування, пародіювання похоронної процесії, проводи (винесення ляльки або труни за умовну межу), захоронення, спалювання, потоплення, пародійне поминання. До нововведень, що дають можливість назвати цей похорон складовою масової культури, належать: використання атрибутів радянських поминальних практик (вінки, портрети, посмертні маски, духові оркестри, надгробки, пам'ятники, братські могили), використання символічних предметів, що знаменують негативні суспільні явища (гіпсових скульптур, газет), поєднан-

ня традиційних елементів похорону із сучасними акціональними формами фольклору (використання візуально-вербальних текстів, таких як усні та писемні гасла, плакати, інтернет-меми), використання похоронних атрибутів у сфері рекламного бізнесу. На прикладі символічного похорону можна спостерігати процес злиття і взаємопроникнення двох культур: традиційної й масової.

1. Коваль-Фучило І.М. *Українські голосіння: антропологія традиції, поетика тексту*. Наук. ред. В. Івашків; НАНУ; ІМФЕ ім. М.Т. Рильського. Київ, 2014. 360 с.
2. Іваннікова Л.В., Коваль-Фучило І.М., Шалак О.І. «Дзяди» і «Проводи русалок» у селі Гавронщина Макарівського району Київської області. *Діалектологічні студії. Школи, постаті, проблеми*. Львів, 2004. С. 503—519.
3. Конобродська В. Поліський поховальний і поминальний обряди. *Етнолінгвістичні студії*. Том 1. Житомир: Полісся, 2007. 356 с.
4. Курочкін О.В. *Святковий рік українців (від давнини до сучасності)*. Біла Церква: Видавець Олександр Пшонківський, 2014. 392 с.
5. Кузеля З. Посижені і забави при мерці в українським похоронним обряді. Подав Зенон Кузеля (Конєць). *Записки Наукового товариства ім. Шевченка*. Львів, 1915. Т. СХХІІ. С. 103—166.
6. Кирпа Г. *Тринадцятий місяць у році*. Повість. Львів: Видавництво Старого Лева, 2017. 224 с.
7. *Смешные похороны*. URL: <https://www.svoboda.org/a/24267275.html> (дата звернення 04.03.2025).
8. Гузій Р. *З народної танатології: карпатознавчі дослідження*. Львів: Інститут народознавства НАН України, 2007. 352 с.
9. Чебанюк О.Ю. «Помаранчева революція» у фольклорі київських майданів і вулиць. *Молода нація*. Альманах. 2005. № 1. Спецвипуск: Помаранчева революція. С. 177—191.
10. Єфремов С.О. *Щоденники. 1923—1929*. Київ: «Газета РАДА», 1997. 848 с.
11. Гончар О.Т. *Щоденники: у 3-х т. Упорядкув. підгот. текстів, іл. матеріалу та передм. В. Гончар*. Київ: Веселка, 2004. Т. 3.
12. «Похорон» комунізму в Львові. URL: <https://www.volynpost.com/news/22479-pohoron-komunizmu-v-lvovi-foto> (дата звернення 04.03.2025).
13. У Києві львів'яни забивають цвяхи в труну комунізму. URL: <https://portal.lviv.ua/news/2014/08/14/093101> (дата звернення 04.03.2025).
14. В Одесі устроили похорони Путину и сожгли его гроб возле консульства РФ. URL: https://www.youtube.com/watch?v=kYn5gB_m8Wc (дата звернення 04.03.2025).
15. *Путина в гробу принесли под консульство РФ в Харьков*. URL: <https://ukranews.com/news/449671-putyna-v-grobu-prynesly-pod-konsulstvo-rf-v-kharkove> (дата звернення 04.03.2025).
16. *По центру Харькова пронесли гроб с «Путиним»*. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=tkmiT8ZNc88> (дата звернення 04.03.2025).
17. *Львів'яни «поховали» російський банк*. URL: <https://wz.lviv.ua/news/158455-lviviany-pokhovaly-rosiyskiy-bank> (дата звернення 24.07.2022).
18. *У Львові «похоронили» російський бізнес*. URL: <https://day.kyiv.ua/uk/photo/u-lvovi-pohoronyly-rosiyskiy-biznes>; <https://dailylviv.com/news/polityka/u-lvovi-pokhovaly-viddilennya-alfa-banku-video-27847> (дата звернення 24.07.2022).
19. *Під Раду принесли труну з трупом свині і вінки*. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2019/11/13/7231819/> (дата звернення 04.03.2025).
20. *У Маріуполі похоронне бюро подарувало «ДНР» труну з написом «Геть з міста!»*. URL: <https://www.unian.ua/society/925924-u-mariupoli-pohoronne-byuro-podarovalo-dnr-trunu-z-napisom-get-z-mista-foto.html> (дата звернення 04.03.2025).
21. *У Черкасах похоронні бюро рекламують надгробками Януковича і Азарова*. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/2014/04/16/163948/> (дата звернення 04.03.2025).
22. *На Черкащині виготовили могильні плити для Симоненка, Царьова та Пшонки*. URL: <https://tsn.ua/tsikavinki/na-cherkaschini-vigotovili-mogilni-plitidlya-simonenka-carova-ta-pshonki-348278.html> (дата звернення 04.03.2025).
23. *У Запоріжжі встановили могильний пам'ятник волонтерам*. URL: <http://1news.zp.ua/u-zaporizhzh-vstanovili-mogilnij-pamyatnik-volodimiru-putinu-foto/> (дата звернення 04.03.2025).
24. *Мешканці Ладизина встановили путину надгробок над «могилою»*. URL: <https://misto.vn.ua/vijna/meshkanci-ladizhina-vstanovili-putinu-nadgrobok-nad-mogiloyu/> (дата звернення 04.03.2025).
25. *Свято наближається*. URL: <https://www.google.com/search?client=firefox-b-d&q=%D0%A1%D0%B2%D1%8F%D1%82%D0%BE+%D0%BD%D0%B0%D0%B1%D0%BB%D0%B8%D0%B6%D0%B0%D1%94%D1%82%D1%8C%D1%81%D1%8F> (дата звернення 04.03.2025).

REFERENCES

- Koval-Fuchylo, I. (2014). *Ukrainian laments: anthropology of tradition, poetics of text*. Kyiv: IMFE of the National Academy of Sciences [in Ukrainian].
- Ivannikova, L., Koval-Fuchylo, I., & Shalak, O. (2004). «Dziady» and «Mermaids' Farewell» in the village of Gavronshchyna, Makariv district, Kyiv region. *Dialectological studies. Schools, figures, problems* (Pp. 503—519). Lviv [in Ukrainian].
- Konobrodskaya, V. (2007). Polissya funeral and memorial rites. *Ethnolinguistic studies* (Vol. 1). Zhytomyr: Polissja [in Ukrainian].

- Kurochkin, O. (2014). *The Festive Year of Ukrainians (from Antiquity to the Present)*. Bila Tserkva: Publisher Oleksandr Pshonkivskyi [in Ukrainian].
- Kuzelia, Z. (1915). Sitting and entertainment near the dead in the Ukrainian funeral rite. Submitted by Zenon Kuzelya (Konec). *Notes of the Shevchenko Scientific Society* (Vol. CXXII, pp. 103—166). Lviv [in Ukrainian].
- Kyrpa, H. (2017). *The Thirteenth Month of the Year. A Story*. Lviv: Old Lion Publishing House [in Ukrainian].
- Funny funeral*. Retrieved from: <https://www.svoboda.org/a/24267275.html> (access date: 04.03.2025) [in Ukrainian].
- Guziy, R. (2007). *From folk thanatology: Carpathian traces*. Lviv: Institute of Ethnology NAS of Ukraine [in Ukrainian].
- Chebanyuk, O. (2005). «Orange Revolution» in the folklore of Kyiv Maidans and streets. *The young nation. Special issue: Orange Revolution, 1*, 177—191 [in Ukrainian].
- Yefremov, S. (1997). *Diaries. 1923—1929*. Kyiv: «Gazeta RADA» [in Ukrainian].
- Gonchar, O., & Gonchar, V. (Ed.). (2004). *Diaries: in 3 vol. (Vol. 3)*. Kyiv: Veselka [in Ukrainian].
- The «Funeral» of Communism in Lviv*. Retrieved from: <https://www.volynpost.com/news/22479-pohoron-komunizmu-v-lvovi-foto> (access date: 04.03.2025) [in Ukrainian].
- In Kyiv, Lviv residents are driving nails into the coffin of communism*. Retrieved from: <https://portal.lviv.ua/news/2014/08/14/093101> (access date: 04.03.2025) [in Ukrainian].
- In Odessa, they held a funeral for Putin and burned his coffin near the Russian consulate*. Retrieved from: https://www.youtube.com/watch?v=kYn5gB_m8Wc (access date: 04.03.2025) [in Ukrainian].
- Putin in a coffin was brought to the Russian consulate in Kharkov*. Retrieved from: <https://ukranews.com/news/449671-putyna-v-grobu-prynesly-pod-konsulstvo-rf-v-kharkove> (access date: 04.03.2025) [in Ukrainian].
- The coffin with «Putin» was carried through the center of Kharkov*. Retrieved from: <https://www.youtube.com/watch?v=tkmiT8ZNc88> (access date: 04.03.2025) [in Ukrainian].
17. *Lviv residents «buried» a Russian bank*. Retrieved from: <https://wz.lviv.ua/news/158455-lviviany-pokhovaly-rosiyskiy-bank> (access date: 24.07.2022) [in Ukrainian].
- Russian business «buried» in Lviv*. Retrieved from: <https://day.kyiv.ua/uk/photo/u-lvovi-pohoronyly-rosiyskyy-biznes>; <https://dailylviv.com/news/polityka/u-lvovi-pokhovaly-viddilennya-alfa-banku-video-27847> (access date: 24.07.2022) [in Ukrainian].
- A coffin with a pig's corpse and wreaths was brought to the Rada*. Retrieved from: <https://www.pravda.com.ua/news/2019/11/13/7231819/> (access date: 04.03.2025) [in Ukrainian].
- In Mariupol, a funeral home presented the «DPR» with a coffin with the inscription «Get out of the city!»* Retrieved from: <https://www.unian.ua/society/925924-u-mariupoli-pohoronne-byuro-podarovalo-dnr-trunu-z-napisom-get-z-mista-foto.html> (access date: 04.03.2025) [in Ukrainian].
- In Cherkasy, funeral homes advertise with tombstones of Yanukovich and Azarov*. Retrieved from: <https://life.pravda.com.ua/society/2014/04/16/163948/> (access date: 04.03.2025) [in Ukrainian].
- In Cherkasy region, gravestones were made for Symonenko, Tsariou, and Pshonka*. Retrieved from: <https://tsn.ua/tsikavinki/na-cherkaschini-vigotovili-mogilni-pliti-dlya-simonenka-carova-ta-pshonki-348278.html> (access date: 04.03.2025) [in Ukrainian].
- A grave monument to Vladimir Putin was erected in Zaporizhia*. Retrieved from: <http://1news.zp.ua/u-zaporizhzhivstanovili-mogilnij-pamyatnik-volodimiru-putinu-foto/> (access date: 04.03.2025) [in Ukrainian].
- The residents of Ladyzhyn erected a tombstone for Putin over the «grave»*. Retrieved from: <https://misto.vn.ua/vijna/meshkanci-ladizhina-vstanovili-putinu-nadgrobok-nad-mogiloyu/> (access date: 04.03.2025) [in Ukrainian].
- The holiday is coming*. Retrieved from: <https://www.google.com/search?client=firefox-b-d&q=%D0%A1%D0%B2%D1%8F%D1%82%D0%BE+%D0%BD%D0%B0%D0%B1%D0%BB%D0%B8%D0%B6%D0%B0%D1%94%D1%82%D1%8C%D1%81%D1%8F> (access date: 04.03.2025) [in Ukrainian].